SEMNIFICAȚII IMPLICITE ÎN TITLUL OPEREI LITERARE

CARMEN PLEŞA
Colegiul Național de Informatică „Tudor Vianu”, Bucureşti

Analiza pragmatică a titlului urmăreşte evidențierea strategiilor de generarea a implicitului şi relevarea funcției acestora în relația dintre titlu şi text, titlu şi opera desemnată.

Titlul, discurs al autorului, este o creație dificilă pentru că trebuie să comunice ceva esențial despre operă şi să concureze titlurile existente. Fiind o convenție literară, determinată istoric, titlul se înscrie într-o situație de comunicare ce implică doi interlocutori: autor şi cititor. El este un indicator al intențiilor şi competențelor de comunicare în spațiul public, de aceea, în literatura contemporană, dualitatea enunțiativă a titlului şi dimensiunea intertextuală sunt constitutive.

Titlul unei opere literare poate avea funcții diferite: aceea de a identifica opera, de a desemna subiectul şi, de asemenea, o funcție persuasivă, de a atrage publicul țintă. Aceste funcții nu se realizează în mod necesar toate în acelaşi timp, numai prima funcție este obligatorie, celelalte fiind opționale.

Relația titlu – operă numită de G. Genette (1982) paratextualitate este una dintre cele cinci categorii ale transtextualității, definită drept relație pe care textul propriu-zis o întreține cu alte tipuri de texte care îl însoțesc fără a-i aparține: titlu, subtitlu, prefață, postfață, note. Aceasta este o relație pragmatică, întrucât prin simpla enunțare a titlului se configurează o situație de comunicare în care sunt implicați autorul şi cititorul.

În cele mai multe situații conversaționale, titlul este folosit pentru a identifica o carte şi nu pentru a actualiza motivele pentru care a fost ales. În întrebarea „Ai citit *Dimineața pierdută*?”, relația semantică dintre titlu şi text nu contează nici pentru emițător, nici pentru interlocutor. Înțelesul este activat în întrebarea: „Ştii de ce se numeşte *Dimineața pierdută*?”. Cea mai răspândită întrebare este prima şi funcția cea mai importantă a titlului este aceea de a desemna sau identifica. Funcția de a desemna opera se poate realiza şi printr-un titlu lipsit de sens, după cum aceeaşi funcție poate fi împărțită de o carte cu altele omonime: „Povestiri”.

A doua funcție variază de la cea mai directă desemnare factuală (Ştefan Agopian, *Sara*), la cea mai neobişnuită relație simbolică (Paul Georgescu, *Solstițiu tulburat*) şi depinde de obligațiile care revin celor care interpretează enunțul.

Pornind de la această relație semantică între titlu şi text, au fost identificate două tipuri de titluri: subiective, care desemnează subiectul operei, şi obiective, cele care se referă la textul însuşi. Nuanțând clasificarea, G. Genette numeşte titlurile subiective titluri tematice, iar pe cele obiective rematice.

Titlul tematic poate desemna elementul central al operei, ca de exemplu, *Caravana cinematografică* a lui I. Groşan, relația cu opera fiind semantică. Alte titluri sunt ataşate prin

BDD-V1150 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:47:59 UTC)

sinecdocă sau metonimie, desemnând un obiect care nu este central, de exemplu, numele unui personaj secundar sau al unui element marginal (*Cornul matinal*, al lui Radu Cosaşu). De această dată, relația titlu – text nu este atât semantică, cât mai degrabă pragmatică, elementele din titlu fiind inferențe ale autorului. Tot o relație pragmatică există şi între titlurile metaforice şi opere, autorul încălcând deliberat maxima calității. Alte titluri sunt formate prin sinecdocă, titlul unei povestiri devine titlul volumului, aceasta fiind tot o inferență a autorului; acesta este cazul titlului *Efectul de ecou controlat,* al volumului lui Mircea Nedelciu. Există şi titluri la care relația tematică este ambiguă, antifrazele sau ironiile, existând în text un al doilea nivel pentru care textul a primit acest titlu, de exemplu opera *Bibliografie generală* a lui Mircea Horia Simionescu. Titlurile rematice sunt titlurile generice, desemnând genul sau specia literară. Dar şi astfel de titluri pot să creeze un fals orizont de aşteptare pentru cititor.

Dincolo de aceste interpretări ale titlului, vom încerca să argumentăm faptul că titlul nu este numai o convenție literară, ci expresia unei anumite intenții de comunicare în câmpul literar. Deşi nu aparține operei literare, titlul are în literatura contemporană un rol determinant în generarea unui anumit context comunicativ ce poate influența înțelegerea unei opere literare. Pentru determinarea sensului este necesar apelul la factori pragmatici. Chiar şi relația dintre un titlu fără semnificație lexicală şi text se poate explica pragmatic.

Titlul în literatura contemporană face parte din strategia de implicitare şi este determinant pentru lectura textului şi organizarea raportului dintre operă, autor şi cititor., Titlul are numai arareori pentru un cititor funcția de a desemna opera pe care şi-a propus să o citească.

Anumite semnificații ale titlului pot fi actualizate înainte de lectura textului şi pot influența interpretarea acestuia, altele sunt actualizate abia după lectura operei când fondul comun de cunoştințe al autorului şi cititorului este modificat.

Propunem spre analiză două situații de generare a implicitului:

1. nedeterminarea strategică a titlului (conținuturile implicite sunt actualizate de cititor abia după lectura operei);

2. explicitarea strategică a titlului (conținuturile implicite actualizate de lectura inițială a titlului sunt infirmate de text, ca în cazul *Dicționarului onomastic* al lui M. H. Simionescu).

1. Nedeterminarea strategică a titlului

Titlul *Dimineață pierdută* al romanului Gabrielei Adameşteanu este o descriere definită care, ținând seama de contextul comunicativ, poate declanşa presupoziția: „există o carte numită *Dimineață pierdută*". Odată cu lectura textului, fondul de cunoştințe al cititorului se modifică şi, raportat la context, presupoziția existențială nu este singurul tip de implicit care poate fi actualizat de cititor. La sfârşitul lecturii, situația de comunicare şi cunoştințele comune ale interlocutorilor determină cititorul să actualizeze o serie de implicaturi, semnificația lexicală a termenilor nefiind suficientă. Sensul nu se poate determina decât în relația cu textul şi pentru că sintagma este lipsită de autonomie referențială, se recurge la situația de discurs.

Titlul cu relevanță tematică se remarcă prin notația temporală, indice al subiectivității, şi presupune raportarea la o situație de comunicare. Participiul „pierdută" presupune tot o referință la circumstanțele discursului şi cere un complement de agent obligatoriu: „pierdută de cineva". Lectura operei, însă, transformă această ambiguitate lexicală într-o ambiguitate pragmatică, absența complementului de agent complicând situația de comunicare pentru că identitatea interlocutorilor din al căror discurs a fost preluată sintagma este greu de determinat.

BDD-V1150 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:47:59 UTC)

Pentru că nu face parte din operă, în mod obişnuit titlul este asumat de autorul implicit, dar sintagma „dimineaţă pierdută" apare şi în structura romanului fiind asumată în contexte diferite de trei personaje: Vica, Ivona şi profesorul Mironescu. În această situaţie, titlul este o construcţie polifonică, autorul încălcând deliberat maxima calităţii şi obligând cititorul să declanşeze o implicatură. Autorul încalcă maxima calităţii pentru că orientează atenţia cititorului spre ceva mai puţin evidenţiat în structura operei (profesorul Mironescu –personaj secundar), dar şi a maximei cantităţii, pentru că nu furnizează cititorului toată informaţia necesară. Exploatând maximele, autorul obligă cititorul să declanşeze o implicatură care va orienta atenţia acestuia spre o anumită temă şi va determina lectura.

Pentru personajul principal, madam Delcă, dimineaţa în care face o vizită Ivonei nu este pierdută pentru că obţine suplimentul la pensie. Pierdut este timpul în care discută cu Ivona despre vremurile apuse. Şi pentru Ivona, dimineaţa în care se întâlneşte cu madam Delcă este pierdută pentru că avea altceva de făcut. Iniţial, relaţia dintre titlu şi text poate fi considerată o relaţie semantică, acest tip de titlul desemnând tema, discuţia dintre cele două personaje. După lectura operei, cititorul ar fi pus în faţa unei contradicţii pe care trebuie să o rezolve: cea mai mare parte a textului este ocupată de ceva care pentru cele două interlocutoare nu are relevanţă: conversaţia. Contradicţia implicitează ironia autorului faţă de semnificaţia pe care cele două bătrâne o dau sintagmei „dimineaţă pierdută".

O altă implicatură se poate declanşa dacă menţionăm faptul că, în roman, naratorul îşi asumă alternativ punctul de vedere al Vicăi şi al Ivonei, niciodată al profesorului Mironescu. Dar prin titlu, autorul include implicit în discursul său punctul de vedere al personajului secundar, ceea ce implică şi o distanţă evaluativă. De această dată atitudinea autorului nu este devalorizantă, ci dimpotrivă orientează atenţia cititorului către un alt aspect al operei.

Acest aspect este implicitat în discursul profesorului Mironescu, rostit cu câteva zile înainte de intrarea României în război:

Din atâta pragmatism şi din atâta ironie, nu îţi pare, dragul meu, că se nasc mult mai greu iluziile naţionale? sau, dacă totuşi ajung să se nască, nu-i de aşteptat să le pierdem destul de uşor la cea dintâi încercare grea a istoriei? Abia să se fi limpezit cerul şi la primul nor, soarele să dispară iar. O frumoasă dimineaţă compromisă... pierdută. (Adameşteanu, 1991: 263)

Intenţia autorului este aceea de a orienta atenţia cititorului către un personaj secundar, profesorul Mironescu, în al cărui jurnal sunt incluse o serie de evenimente cunoscute distorsionat sau necunoscute de marele public: moartea regelui Carol, ziua angajării României în Primul Război Mondial, războiul balcanic, dictatul de la Viena, insurecţia legionară, instaurarea comunismului, epoca arestărilor în masă şi a tardivelor reabilitări.

În acest caz, intertextualitatea ca strategie producătoare de sens oferă cititorului un straniu privilegiu: a citi opera prin intermediul titlului şi a citi titlul prin intermediul operei.

În primul caz, întrucât naratorul preia, în cea mai mare parte a romanului, punctul de vedere al Vicăi, potrivit fondului comun de cunoştinţe, cititorul se va aştepta (dacă autorul respectă maxima calităţii) ca pentru ea aceasta dimineaţă să fie pierdută şi să nu obţină ceea ce voia. Substantivul nearticulat „dimineaţă" implicitează conversaţional că nu este în relaţie de proximitate cu emiţătorul, cu personajul principal al cărui punct de vedere şi-l asumă naratorul. Vica este cea care serveşte drept centru de orientare a cititorului, centru de orientare temporal (este prezentată în roman o zi din viaţa Vicăi), ea îşi începe drumurile dimineaţa devreme, astfel, începutul naraţiunii coincide cu începutul zilei.

BDD-V1150 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:47:59 UTC)

Dimensiunea intertextuală a titlului modifică percepția inițială. În operă, la rândul ei, Ivona este cea care se teme să-şi piardă o dimineață cu madam Delcă venită să îşi reclame suplimentul la biata ei pensie şi chiar cu câteva ore înaintea unei sindrofii la care trebuie să participe. Cu toate acestea, Ivona este cea care îi desluşeşte Vicăi, cu interes, povestea unei fotografii vechi de familie din primele zile ale războiului din 1916.

A citi titlul prin intermediul operei înseamnă a considera ambiguitatea sintagmei, generată de gradul mare de nedeterminare semantică, ca o strategie prin care autorul implicitează un alt tip de lectură a romanului, în care tema nu este conversația celor două bătrâne, ci această consemnare a unei realități cotidiene este o replică la minciuna oficială. Recursul la implicatură este motivat de situația contextul ideologic (comunist) în care se înscrie romanul, iar implicatura îi oferă autorului posibilitatea de a-şi declina responsabilitatea.

Acelaşi titlu, enunț asumat de autorul implicit, poate genera implicaturi diferite, care nu se exclud, dar se diferențiază pe o scară de implicitare, unele fiind mai apropiate de explicit (discursul Vicăi), altele mult mai greu de calculat (discursul profesorului Mironescu).

Pornind de la premisa că relația dintre titlu şi text este o relație pragmatică, am evidențiat faptul că titlul are un rol esențial în generarea unui anumit context comunicativ ce poate influența înțelegerea operei. Dacă în structura textului narativ, informațiile privind situația de comunicare sunt explicitate sau implicitate în discursul naratorului, titlul configurează un context comunicativ în care interlocutorii sunt autorul şi cititorul.

Am încercat să evidențiem modul în care un autor poate transmite cititorului, prin implicaturi, o semnificație a textului mai puțin evidentă la o primă lectură. Intenția autorului este aceea de a orienta cititorul către o lectură mai puțin superficială, pentru că actualizarea conținuturilor implicitate este esențială pentru semnificația pe care autorul a încercat să o dea operei.

2. Explicitarea strategică a titlului

Lucrarea lui Mircea Horia Simionescu, *Ingeniosul bine temperat*, este un exemplu de literatură de gradul al doilea în care convenția titlului este subminată. Titlul tetralogiei este construit pe o relație de intertextualitate cu lucrarea celebră a lui Bach *Clavecinul bine temperat*. Lucrarea definitorie pentru muzica barocă se remarcă prin varietate, sintagma „bine temperat" denumind un tip de acord muzical: un instrument nu poate fi acordat perfect decât pentru o singură tonalitate. În momentul în care este cântată o altă tonalitate, unele note sună dezacordat. Relația cu opera lui Bach ar sugera faptul că fiecare dintre cărțile tetralogiei respectă formal structura textelor la care face trimitere (dicționar, bibliografie). Există însă un dezacord între conținut şi formă, între fondul comun de cunoştințe si ceea ce oferă cartea, opera fiind o maşinărie sofisticată, compusă din piese bizare, de o fabuloasă diversitate.

Titlul primului volum *Dicționarul onomastic* nu include o ambiguitate lingvistică, ci o ambiguitate pragmatică, a cărei rezolvare implică factori pragmatici asociați situației de comunicare. Titlul îndeplineşte funcție designativă, este o expresie referențială care declanşează o presupoziție existențială: „există o carte numită *Dicționar onomastic*". Fiind o descripție definită este dotat cu autonomie lexicală, capabil să îşi determine referentul în comunicare pornind de la sensul lexical. Referentul este o carte care trebuie să satisfacă un anumit număr de proprietăți legate de faptul de a fi dicționar şi să aibă proprietatea de a fi onomastic. Această descripție definită este însă incompletă pentru că nu este suficientă decât pentru identificarea unui dicționar special cu un anumit obiectiv lingvistic: de a înregistra

BDD-V1150 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:47:59 UTC)

alfabetic numele şi care îmbină obiectivul explicativ cu cel etimologic. Obiectul este reprezentat de originea, formarea şi evoluția numelor proprii de persoane. Cititorul pornind de la premisa că autorul respectă maxima calității poate recepționa titlul ca expresie a unei intenții serioase. Ideea este confirmată şi de forma textului care este aceea a unui dicționar obişnuit. Lectura textului evidențiază o încălcare deliberată a maximei calității prin contrastul între informația primită şi cunoştințele cititorului. Finalitatea este una estetică „după cum uşor se poate vedea, este vorba despre o carte de literatură – literatură scrisă şi oferită cititorului obosit de grămezile de cărți cu cap şi coadă, dar fără ceva la mijloc". (Simionescu, 2000: IX)

Cartea primeşte o continuare în 1977 (în anul apariției autorul mersese doar până la litera J), odată cu culegerea *Jumătate plus unu sau Alt dicționar onomastic*. Prezența unei expresii nonautonome din punct de vedere referențial este suficientă ca expresia nominală să îşi piardă autonomia referențială. Referința din titlu este anaforică stabilind legătura cu celălalt dicționar scris de autor.

Opera cuprinde, înregistrate alfabetic, un număr de fişe caracterologice şi de definiții fanteziste sugerate de fonetica unor nume existente sau inventate şi tema este tocmai relația pragmatică, şi nu semantică, pe care numele o are cu descripția definită pe care se presupune că o abreviază. Astfel, actualizarea conținuturilor implicitate de titlu este esențială pentru semnificația operei.

3. Concluzii

În concluzie, analiza pragmatică a titlului nu validează interpretări deja existente şi nu dezvăluie altele noi, ci dimpotrivă urmăreşte evidențierea strategiilor de generarea a implicitului şi relevarea funcției acestora în relația dintre titlu şi text, în încercarea de a prefigura o serie de constante, dincolo de realizările individuale. De asemenea, evidențierea mecanismelor de implicitare defineşte relația titlu – text ca relație pragmatică şi nu exclusiv semantică.

SURSE

Adameşteanu, Gabriela, 1991, *Dimineața pierdută,*Bucureşti, Editura Albatros.
Simionescu, Mircea Horia, 2000, *Dicționar onomastic,* Bucureşti, Editura Allfa.

BIBLIOGRAFIE

Genette, Gerard, 1982, *Palimpsestes. La litterature au second degre*, Pairs, Editions du Seuil.
Grice, H. P., 1975, „Logic and Conversation", în P. Cole, J. L. Morgan (ed.), *Syntax and semantics,*vol 3, New York, Academic Press, p.41–58.

LITERARY TITLES AND IMPLICATURES

(*Abstract*)

The title, as a pragmatic paratextual element, is concerned with the context of communication. The title is addressed to the public, and it is also a key strategy of the author.

BDD-V1150 © 2014 Editura Universității din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:47:59 UTC)